

Για τον χρόνο εορτασμού της Αναστάσεως

Μητροπολιτικό Έργο / Ι.Μ. Εδέσσης, Πέλλης και Αλμωπίας



Απαντήσεις σε ορισμένα ερωτήματα με αφορμή διάφορα δημοσιεύματα και ανακοινώσεις καθώς και απορίες πολλών πιστών για το θέμα του χρόνου εορτασμού της λαμπροφόρου Αναστάσεως και των κανονικών-λειτουργικών προϋποθέσεων της τέλεσης των ιερών ακολουθιών που συνδέονται με αυτήν, δίνει η Ιερά Μητρόπολη Εδέσσης, Πέλλης και Αλμωπίας με Δελτίο Τύπου που εξέδωσε.

Συγκεκριμένα γίνονται διευκρινίσεις πάνω στα εξής ερωτήματα: Ποιος ήταν ο ακριβής χρόνος της Αναστάσεως του Κυρίου; Πότε αρχίζει η ημέρα της Κυριακής του Πάσχα σύμφωνα με την Εκκλησιαστική παράδοση; Πως εξηγείται η τριήμερη παραμονή του Χριστού στον Άδη; Μπορεί όμως ένας ιερέας να τελέσει δύο Θείες Λειτουργίες το Μ. Σάββατο; Δεν το απαγορεύει αυτό ο κανόνας της εν Αντισιοδώρω τοπικής Ιεράς Συνόδου; Μήπως όμως παραβιάζεται ο Ζ΄ Αποστολικός

κανόνας, που ορίζει να μην εορτάζουμε το Πάσχα (το «Νομικόν Φάσκα») μαζί με το Εβραϊκό, αλλά πάντοτε μετά από αυτό;

“Η Κυριακή του Πάσχα για την Εκκλησία αρχίζει μόλις αρχίζει η νύκτα του Μ. Σαββάτου και όχι μετά τις 12 το βράδυ (με την σύγχρονη ώρα). Επίσης, δεν υπάρχει ιερός κανόνας που ορίζει, ότι η αλλαγή της ημέρας γίνεται στις 12 τα μεσάνυχτα με το σημερινό ωράριο. Η σύγχρονη ώρα ακολουθεί τον μεταγενέστερο τρόπο μέτρησης του εικοσιτετρα-ώρου, ο οποίος βασίζεται στην μέση ώρα (η μέσο χρόνο) Γκρήνουιτς που άρχισε να καθιερώνεται στις διάφορες χώρες του κόσμου από τον 19ο αιώνα (1884) και διαφέρει από τον βιβλικό και πατροπαράδοτο τρόπο που μετρούσε και μετρά τις ώρες και τις ημέρες η Εκκλησία. Η προσαρμογή λοιπόν της τέλεσης των ιερών ακολουθιών στο νεώτερο ωρολόγιο έγινε κατ’ οικονομίαν προκειμένου να εξυπηρετήσει τους πιστούς που ζούν και εργάζονται στον κόσμο. Υπάρχουν βέβαια μοναστήρια, όπως αυτά του Αγίου Όρους, που μέχρι σήμερα τηρούν το ηλιακό (η βυζαντινό ωρολόγιο) και με βάση αυτό τελούν τις ιερές ακολουθίες με την πατροπαράδοτη ακρίβεια. Έτσι η προσωρινή μετάθεση της τελετής της Αναστάσεως στις 21.00 από την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος δεν έρχεται σε αντίθεση με την αρχαία παράδοση της Έκκλησίας μας”, αναφέρεται, μεταξύ άλλων, σχετικά με το πότε αρχίζει η ημέρα της Κυριακής του Πάσχα σύμφωνα με την Εκκλησιαστική παράδοση.

Αναλυτικά η ανακοίνωση:

Με άφορμή διάφορα δημοσιεύματα καὶ ἀνακοινώσεις καθὼς καὶ ἀπορίες πολλῶν πιστῶν γιὰ τὸ θέμα τοῦ χρόνου ἑορτασμοῦ τῆς λαμπροφόρου Ἀναστάσεως καὶ τῶν κανονικῶν-λειτουργικῶν προϋποθέσεων τῆς τέλεσης τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν ποὺ συνδέονται μὲ αὐτήν, διευκρινίζουμε τὰ παρακάτω ἀπαντώντας σὲ ὀρισμένα ἀπὸ τὰ πιὸ συχνὰ ἐρωτήματα:

1. Ποιὸς ἦταν ὁ ἀκριβὴς χρόνος τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου;

• Οὐδεὶς γνωρίζει ἐπακριβῶς τὸν χρόνο τῆς Ἀναστάσεως, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς διηγήσεις τῶν ἱερῶν εὐαγγελίων καὶ τὴν πατερικὴ διδασκαλία. Τὸ μόνο βέβαιο εἶναι ὅτι αὐτὴ ἔγινε πρὶν τὴν πρώτη μαρτυρία γιὰ τὸν σεισμὸ καὶ τὴν μετακίνηση τοῦ λίθου ποὺ ἔκλεινε τὸν Πανάγιο Τάφο. Δηλαδή πρὶν τὴν ἐπίσκεψη τῶν γυναικῶν, ποὺ περιγράφει ὁ Εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος (Μθ. 28,1 κ.έ.) καὶ περιλαμβάνει τὰ πρόσωπα τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου («ἄλλη Μαρία») καὶ τῆς ἁγίας Μαρίας τῆς Μαγδαληνῆς. • Γιὰ τὴν εὐαγγελικὴ αὐτὴ περιγραφή οἱ ἅγιοι Γρηγόριος ὁ Νύσσης, Ἱερώνυμος, Κύριλλος Ἀλεξανδρείας καὶ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἐξηγοῦν, ὅτι δηλώνει πὼς ἡ Ἀνάσταση συνέβη στὴν ἀρχὴ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἐβδομάδος,

δηλαδή τῆς Κυριακῆς. Πιο συγκεκριμένα: α) Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης ἐρμηνεύοντας τὸ χωρίο «ὥς σαββάτων, τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων» (Μθ. 28,1) τονίζει τὰ ἑξῆς: «ὁ μέγας Ματθαῖος μόνος τῶν εὐαγγελιστῶν πάντων τὸν καιρὸν δι' ἀκριβείας παρεσημνήνατο εἰπὼν τὴν ἐσπέραν εἶναι τοῦ σαββάτου ὥραν τῆς ἀναστάσεως.» (Περὶ τῆς τριημέρου προθεσμίας τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ) Δηλαδή: «ὁ μέγας Ματθαῖος, μόνος ἀπὸ ὅλους τοὺς εὐαγγελιστές, τὸ ἐπεσήμανε μὲ ἀκρίβεια, λέγοντας ὅτι μετὰ τὴν δύση τοῦ ἡλίου [τὴν ἐσπέρα] τοῦ Σαββάτου ἦταν ἡ ὥρα τῆς Ἀναστάσεως». β) Ὁ ἅγιος Ἰερώνυμος γράφει στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὴν Ἑδιβία (407 μ.Χ.) : «*Dominus surrexerit vespere sabbati*» (PL 22.987), δηλαδή: «ὁ Κύριος ἀναστήθηκε τὴν ἐσπέρα τοῦ Σαββάτου» καὶ τὸν ἴδιο ὄρο (*vespere sabbati*) χρησιμοποιεῖ καὶ στὴν περίφημη *Vulgata* (δική του μετάφραση τῆς Καινῆς Διαθήκης στὰ λατινικά) γιὰ τὸ ἐν λόγω χωρίο (Μθ. 28,1). γ) Ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας συμφωνεῖ ἐπίσης, ὅτι εὐαγγελιστῆς Ματθαῖος λέγει ὅτι ἡ Ἀνάσταση ἔγινε τὴν ὥρα ποὺ ἔπεσε τὸ βαθὺ σκοτάδι: «Ματθαῖος γεμὴν τὴν αὐτὴν ἡμῖν ποιούμενος δήλωσιν, ἐσπέρας ἔφη βαθείας οὔσης γενέσθαι τὴν ἀνάστασιν.» (Ἑρμηνεία εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον) καὶ ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς μὲ βάση αὐτὴ τὴν παραδοχὴ (βλ. Λόγος εἰς τὸ Ἅγιον Σάββατον) προσθέτει ὅτι ἀπὸ τὴν ὥρα αὐτὴ σταματοῦμε καὶ τὴν νηστεία: «τελέσαντες τὰς ἀγίας τοῦ Πάσχα ἡμέρας, ἐσπέρα βαθεία τοῦ ἁγίου Σαββάτου καταπαύσομεν τὴν νηστείαν». (Περὶ τῶν ἁγίων νηστειῶν, PG 95,77) «Βαθεία ἐσπέρα» ὀνομάζεται ἡ ἀρχὴ τῆς νύχτας, ἡ ὥρα ποὺ πέφτει τὸ βαθὺ σκοτάδι. (Βλ. Χάρη Σκαρλακίδη, Ἅγιον Φῶς, ὅπου βρίσκουμε μία ἐξαίρετη καὶ πρωτότυπη θεολογικὴ-ἐπιστημονικὴ παρουσίαση καὶ ἀνάλυση ὅλων τῶν παραπάνω ἐννοιῶν καὶ πατερικῶν μαρτυριῶν ἐρμηνειῶν.)

2. Πότε ἀρχίζει ἡ ἡμέρα τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα σύμφωνα μὲ τὴν Ἑκκλησιαστικὴ παράδοση;

- Γιὰ τὸ σύστημα μέτρησης τῆς ὥρας τῆς ἐποχῆς, τὸ ὁποῖο ἦταν ἡλιακὸ καὶ διατηρήθηκε ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξὴ Ἑκκλησίᾳ μέχρι σήμερα, ἡ ἔναρξίς τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα τοποθετεῖται μετὰ τὴν δύση τοῦ ἡλίου (Μ. Σάββατο). Δηλαδή μὲ τὸ σύγχρονο ὠρολόγιό σύστημα στὶς 20.00 περίπου τοῦ Μ. Σαββάτου. Πιο ἀπλά, ἀφοῦ δύσει ὁ ἥλιος τὸ Μ. Σάββατο, ἀρχίζει ἡ Κυριακὴ τοῦ Πάσχα. Αὐτὸ ἐννοεῖ καὶ ὁ εὐαγγελιστῆς Ματθαῖος ὅταν γράφει: «ὥς σαββάτων, τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων». Ἐπίσης καὶ ὁ εὐαγγελιστῆς Λουκᾶς ἀναφερόμενος στὴν ὥρα τῆς Ταφῆς τοῦ Χριστοῦ γράφει: «καὶ ἡμέρα ἦν παρασκευή, σάββατον ἐπέφωσκε» (Λκ. 23,54) ἐπιβεβαιώνοντας, ὅτι τὸ τέλος τῆς ἡμέρας καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπομένης ταυτίζονται μὲ τὴν δύση τοῦ ἡλίου καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς νύχτας. Αὐτὴ ἡ παράδοση θεσμοθετήθηκε ἤδη στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ἀπὸ τὸν Θεό: «ἀπὸ ἐσπέρας ἕως ἐσπέρας σαββατιεῖτε τὰ σάββατα ὑμῶν» (Λευιτ. 23,32). Συνεπῶς ἡ Κυριακὴ τοῦ Πάσχα γιὰ

τὴν Ἐκκλησίᾳ ἀρχίζει μόλις ἀρχίζει ἡ νύκτα τοῦ Μ. Σαββάτου καὶ ὄχι μετὰ τὶς 12 τὸ βράδυ (μὲ τὴν σύγχρονη ὥρα). Ἐπίσης, δὲν ὑπάρχει ἱερὸς κανόνας ποὺ ὀρίζει, ὅτι ἡ ἀλλαγὴ τῆς ἡμέρας γίνεται στὶς 12 τὰ μεσάνυχτα μὲ τὸ σημερινὸ ὠράριο. Ἡ σύγχρονη ὥρα ἀκολουθεῖ τὸν μεταγενέστερο τρόπο μέτρησης τοῦ εἰκοσιτετρα-ώρου, ὁ ὁποῖος βασίζεται στὴν μέση ὥρα (ἡ μέσο χρόνος) Γκρήνουιτς ποὺ ἄρχισε νὰ καθιερώνεται στὶς διάφορες χῶρες τοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν 19ο αἰῶνα (1884) καὶ διαφέρει ἀπὸ τὸν βιβλικὸ καὶ πατροπαράδοτο τρόπο ποὺ μετροῦσε καὶ μετρᾷ τὶς ὥρες καὶ τὶς ἡμέρες ἡ Ἐκκλησία. Ἡ προσαρμογὴ λοιπὸν τῆς τέλεσης τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν στὸ νεώτερο ὠρολόγιο ἔγινε κατ' οἰκονομίαν προκειμένου νὰ ἐξυπηρετήσῃ τοὺς πιστοὺς ποὺ ζοῦν καὶ ἐργάζονται στὸν κόσμος. Ὑπάρχουν βέβαια μοναστήρια, ὅπως αὐτὰ τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ποὺ μέχρι σήμερα τηροῦν τὸ ἡλιακὸ (ἡ βυζαντινὸ ὠρολόγιο) καὶ μὲ βάση αὐτὸ τελοῦν τὶς ἱερὲς ἀκολουθίες μὲ τὴν πατροπαράδοτη ἀκρίβεια. Ἔτσι ἡ προσωρινὴ μετάθεσις τῆς τελετῆς τῆς Ἀναστάσεως στὶς 21.00 ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀρχαία παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας μας.

3. Πῶς ἐξηγεῖται ἡ τριήμερη παραμονὴ τοῦ Χριστοῦ στὸν Ἄδη;

- Μόνον σύμφωνα μὲ ὅσα εἶπαμε παραπάνω ἐξηγεῖται, γιατί ὀνομάζουμε τριήμερη τὴν παραμονὴ τοῦ Χριστοῦ στὸν Ἄδη. Ὁ θάνατος τοῦ Χριστοῦ ἐπῆλθε τὸ μεσημέρι τῆς Μ. Παρασκευῆς κατὰ τὴν ἑνάτη βυζαντινὴ ὥρα, μὲ τὸ σύγχρονο ὠρολόγιο στὶς 15.00, (πρώτη ἡμέρα). Ὅταν νύκτωσε ἄρχισε τὸ Μ. Σάββατο (δεύτερη ἡμέρα), γι' αὐτὸ καὶ ἔσπευσαν νὰ τὸν ἐνταφιάσουν, ὥστε νὰ μὴν βρίσκονται στὸν Σταυρὸ τὰ σώματα τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ληστῶν τὴν ἡμέρα τοῦ ἐβραϊκοῦ Πάσχα. Ὅταν νύκτωσε τὸ Μ. Σάββατο, ἄρχισε ἡ ἡμέρα τῆς Κυριακῆς (3η ἡμέρα). Λίγο ἀργότερα, ἀφοῦ νύκτωσε, σύμφωνα μὲ τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον, ἔχουμε καὶ τὴν πρώτη μαρτυρία γιὰ τὸν σεισμό, τὸ ἀνοιγμα τοῦ Τάφου καὶ τὴν πρώτη ἐμφάνισις τοῦ Ἀναστημένου Χριστοῦ στὴν Θεοτόκο.

4. Κάποιοι ὑποστηρίζουν ὅτι πρέπει νὰ συμπληρωθοῦν ὅπωςδὴποτε 33 ὥρες ἀπὸ τὴν ὥρα τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ στὸν Σταυρό, μέχρι τὴν ὥρα τῆς Ἀναστάσεώς Του, γιὰ νὰ ψαλεῖ τὸ «Χριστὸς Ἀνέστη».

- Αὐτὴ ἡ ἄποψη ὑφίσταται μὲν, ἀλλὰ δὲν ἀποτελεῖ ἱερὸ κανόνα ἢ κοινὴ παραδοχὴ στὴν πατερικὴ γραμματεία. Ἔχει συμβολικὸ χαρακτήρα, προκειμένου νὰ συνδεθεῖ μὲ τὰ 33 ἔτη τῆς ἐπίγειας παρουσίας τοῦ Κυρίου. Μάλιστα ἕνας γνωστὸς ἱεροκήρυκας καὶ θεολόγος, ὁ μακαριστὸς Ἀρχιμανδρίτης Ἀθανάσιος Μυτιληναῖος ὑπογραμμίζει, ὅτι ἡ ἄποψη αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ τεκμηριωθεῖ, ἀλλὰ ἐρμηνευτικὴ ἀδεία διατυπώθηκε. Διευκρινίζει ἀκόμη: «Σὲ 'μᾶς ἡ ἀλλαγὴ τοῦ εἰκοσιτετραώρου γίνεται τὰ μεσάνυχτα. Κατὰ τὸ ἐβραϊκὸ ἡμερολόγιο ἐγένετο ἀπὸ δύση σὲ δύση ἡλίου. Συνεπῶς, ὁ Χριστὸς ἔμεινε 3 ὥρες τὴν Παρασκευή, εἰκοσιτέσσερις ὥρες τὸ

Σάββατο, είκοσιεπτά, καὶ κάποιες ὥρες, ἄγνωστο πόσο, τὴν Κυριακὴ.» (Ἀπορία 32η, Ἀπομαγνητοφωνημένη ὁμιλία)

5. Μπορεῖ ὅμως ἓνας ἱερέας νὰ τελέσει δύο Θεῖες Λειτουργίες τὸ Μ. Σάββατο; Δὲν τὸ ἀπαγορεύει αὐτὸ ὁ κανόνας τῆς ἐν Ἀντισιοδώρῳ τοπικῆς Ἱερᾶς Συνόδου;

• Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ τέλεση τῆς Θ. Λειτουργίας τὸ πρωὶ καὶ τὸ βράδυ τοῦ Μ. Σαββάτου (περίπου στὶς 22.00), δὲν γίνεται κατὰ τὴν ἴδια ἡμέρα, ὅπως ἐξηγήσαμε παραπάνω, ἐπειδὴ πραγματοποιεῖται μετὰ τὸ ἐσπέρας τοῦ Μ. Σαββάτου, δηλαδὴ κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα, ποὺ ἔχει ἤδη ἀρχίσει μετὰ τὴν δύση τοῦ ἡλίου. Ἄρα δὲν ὑπάρχει καμία σύγκρουση μὲ τὸν ἐν λόγω κανόνα, ὁ ὁποῖος θεσπίσθηκε σὲ ἐποχὴ (613 μ.Χ.) ποὺ ὅλοι θεωροῦσαν δεδομένο, ὅτι ἡ ἑναρξη τῆς ἐπομένης ἡμέρας γίνεται μετὰ τὴν δύση τοῦ ἡλίου. • Ἐπιπλέον, πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι κατὰ τὴν παράδοση τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τελοῦνται δύο Θεῖες Λειτουργίες κατὰ τὴν ἴδια Ἐκκλησιαστικὴ ἡμέρα καὶ σὲ λιγότερο ἀπὸ ἓνα εἰκοσιτετράωρο (σύμφωνα μὲ τὸ πολιτικὸ ὥραριο) τρεῖς φορές τὸν χρόνον: Χριστούγεννα, Θεοφάνεια καὶ Πάσχα. Τὴν παραμονὴ τῶν ἑορτῶν τελεῖται Ἑσπερινὸς καὶ Θ. Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου τὸ πρωί (κατ' οἰκονομίαν, ὅπως γίνεται στὶς ἐνορίες) ἢ τὸ ἀπόγευμα (κανονικά, ὅπως γίνεται στὶς Ἱερὲς Μονές τοῦ Ἁγ. Ὁρους) καὶ τὸ πρωί τῆς ἐπομένης τελεῖται Ὁρθρος καὶ Θ. Λειτουργία τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Στὴν περίπτωση τῶν Ἱερῶν Μονῶν ἡ τέλεση τῶν δύο λειτουργιῶν γίνεται σὲ λιγότερο ἀπὸ ἓνα εἰκοσιτετράωρο, ἐνῶ ἀκόμη καὶ στὶς ἐνορίες, τὸ Μ. Σάββατο καὶ τὴν Κυριακὴ τοῦ Πάσχα, παρεμβάλλονται μεταξὺ τῶν δύο λειτουργιῶν λιγότερες ἀπὸ 15 ὥρες. Μάλιστα τὸ Τυπικὸν τῆς Ἱ. Μονῆς τοῦ Ἁγίου Σάββα ὀρίζει ἀκόμη μικρότερο χρονικὸ διάστημα μεταξὺ τῆς τελέσεως τῶν δύο λειτουργιῶν κατὰ τὴν ἑορτὴ τῆς Ἀναστάσεως.

6. Μήπως ὅμως παραβιάζεται ὁ Ζ΄ Ἀποστολικὸς κανόνας, ποὺ ὀρίζει νὰ μὴν ἑορτάζουμε τὸ Πάσχα (τὸ «Νομικὸν Φάσκα») μαζὶ μὲ τὸ Ἑβραϊκό, ἀλλὰ πάντοτε μετὰ ἀπὸ αὐτό;

• Φέτος τὸ Ἑβραϊκὸ (Νομικὸ) Πάσχα ἑορτάσθηκε ἤδη στὶς 27 Μαρτίου – 4 Ἀπριλίου (βλ. σχετικὰ δημοσιεύματα στὰ ΜΜΕ). Δὲν θὰ ἑορτασθεῖ τὴν 1η Μαΐου. Ἡ ἡμερομηνία αὐτὴ ὑπάρχει βέβαια στὸ «Πασχάλιον» (βλ. Μ. Ὡρολόγιον), ἀλλὰ δὲν ἰσχύει, ἀφοῦ ἡ ἐπίσημη Ἰουδαϊκὴ θρησκεία δὲν ὑπολογίζει μὲ τὸν ἴδιο τρόπο τὸν ἑορτασμὸ τοῦ Πάσχα.

Οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι καὶ εὐαγγελιστὲς στὴν πλειοψηφία τους δὲν πολυπραγμονοῦν γιὰ τὸν ἀκριβῆ χρόνον τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. Ἐπικεντρώνουν τὴν προσοχὴ τους στὸν ἴδιο τὸν Ἀναστάντα. Καλύτερα νὰ μιμηθοῦμε αὐτοῦς, γιὰ νὰ ἑορτάσουμε

τὸ Πάσχα σύμφωνα μὲ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ ὄχι «ἐν ζύμῃ» κακίας, ἀλληλοκατηγορίας ἢ καὶ φαρισαϊκῆς τυπολατρείας. Γιὰ νὰ ἐορτάσουμε μὲ πνεῦμα ἀληθείας, ἀγάπης καὶ ἐλευθερίας, ποὺ ἐκπηγάζει ἀπὸ τὴν Τριήμερο Ἑγερση τοῦ Κυρίου μας.